

Ἡ λιθίνη μορφή λοιπὸν τοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου εἶναι μεταγενεστέρα τοῦ ναῖσκου, ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ περιβόλου εἶναι κατὰ πολὺ παλαιότερα, ἐξικνουμένη μέχρι τῶν ἐσχάτων γεωμετρικῶν χρόνων τοῦλάχιστον.

δ'. Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΣ ΝΑΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ

Ἡ ἐξαφάνισις παντὸς ἀρχιτεκτονικοῦ λειψάνου ἐκ τῆς ἀνωδομίας τοῦ ναοῦ (πλὴν τῶν κεραμεικῶν) δὲν ἐπιτρέπει νὰ συναγάγωμεν βέβαια χρονολογικὰ συμπεράσματα. Ἐξ ἄλλου οἱ πελεκόμορφοι σύνδεσμοι τῆς εὐθυνηγρίας (εἰκ. 23, 29α), ἀποτελούμενοι ἐκ σιδηροῦ πυρῆνος καὶ μολυβδίνου μανδύου, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς σφύρας λαμβάνει σχῆμα διπλοῦ πελέκεως, εἶναι μὲν συνήθεις εἰς τοὺς ἀρχαίκοις χρόνους¹, ἀλλ' ἀπαντοῦν καὶ πολὺ βραδύτερον μέχρι τῶν προχωρημένων ἐλληνιστικῶν². Ὅπωςδὴποτε ὁμοίως ὁ ναὸς εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου, ὅστις, ἔνεκα τῆς καλῆς τεχνικῆς τῶν ἰσοδομικῶν λίθων καὶ τῆς καθέτου ταινίας ἐκατέρωθεν τῆς ΝΔ. γωνίας, δύναται νὰ χρονολογηθῆ ἐντὸς τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. Ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Ἡπειρον, ὅπου, ἀρχομένου τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ., ἐμφανίζονται αἱ πρῶται περιτειχισμένα πόλεις, ἡ χρῆσις τῆς ταινίας εἰς τὰς γωνίας τῶν πύργων εἶναι συνήθης³. Τὴν ἀσφαλεστέραν ὁμοίως βάσιν χρονολογήσεως παρέχουν τὰ κεραμεικὰ εὐρήματα τῆς στέγης καὶ τῆς ἐπαιετίδος, ἥτοι ἀνθεμωτὰ μέτωπα ἡγεμόνων καλυπτῆρων (κατάλογος ἀριθ. 1-9 καὶ 12) καὶ ἡγεμῶν κορυφαῖος καλυπτῆρ (ἀριθ. 17), μέγα τεμάχιον ἡγεμόνος στρωτήρος μὲ γραπτὴν διακόσμησιν ἐναλλασσομένων ἀνθεμίων καὶ ἄνθους λωτοῦ (ἀριθ. 19), τεμάχιον γείσου μὲ ὁμοίαν περίπτου γραπτὴν διακόσμησιν (ἀριθ. 18), δύο συνανήκοντα τμήματα πηλίνης ἐπαιετίδος σίμης, ὁμοίως διακοσμημένα (ἀριθ. 20), ὡς καὶ ἕτερον μικρότερον τμήμα ὁμοίας ἐπαιετίδος. Πάντα ταῦτα ἀνήκουν τυπολογικῶς εἰς τὸ τέλος τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰ. ἢ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. Μὲ τὴν χρονολόγησιν ταύτην εὐρίσκειται ἐν συμφωνίᾳ καὶ ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τυμπάνων τοῦ ἀετώματος καὶ τῆς ἐπαιετίδος σίμης ὑπολογισθεῖσα κλίσις τοῦ ἀετώματος, ἴση πρὸς 13° περίπτου, ἥτοι σχέσις ὕψους πρὸς τὸ ἥμισυ τῆς βάσεως τοῦ ἀετώματος 1:4.36, συνήθης εἰς τοὺς ναοὺς κλασσικῶν χρόνων⁴. Συμφώνως πρὸς τὰ ἀρχαιολογικὰ ταῦτα

1 W. DINSMOOR, ἔ.ἀ. σ. 175. E. DYGGVE, *Das Laphrion*, σ. 260-1. Α. ΟΡΑΝΔΟΣ, *Τὰ ὑλικά δομῆς*, τ. Β' σ. 179-183.

2 Ὅμοιοι σύνδεσμοι ἐκ τῶν προπυλαίων τῆς Ἐπιδαύρου (Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, *Τὸ Ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ*, 1900, σ. 142), ἐκ τῆς ἐλληνιστικῆς στοᾶς τοῦ Δελφίνου Μιλήτου, TH. WIEGAND, *Milet I, III*, σ. 128-129, εἰκ. 7 (G. KAWERAU-A. REHM), ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Διὸς Σωτήρος Μεγαλόπολεως, GARDNER-LORING κλπ., *Excavations at Megalopolis 1890-91* (1892), σ. 42 εἰκ. 31, σ. 53 εἰκ. 47, ἐκ τῶν ναῶν Α καὶ Β τοῦ Ἀσκληπείου τῆς Κῶ (3-2^{ου} π.Χ. αἰ.), P. SCHATZMANN, *παρὰ R. HERZOG, Kos I (Asklepieion)*, σ. 7 εἰκ. 11 καὶ πίν. 21. Μεγάλοι τόρμοι πελεκόμορφοι διατηροῦνται ἐπίσης ἐπὶ τοῦ στρογγύλου πύργου τῆς Α. πλευρᾶς τῆς ἄνω ἀκροπόλεως τῆς Γκούμανης-Φιλιατῶν (περιγραφὴν τῶν ἐρειπίων, Φ. ΠΕΤΣΑΣ, ΑΕ 1952, Παράρτ. 13 κ.ἐξ. Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΑΔ 1960, Παράρτημα), ἡ ὁποία πάντως δὲν εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ.

3 Ἡ ἐμφάνισις τῆς καθέτου ταινίας ἐκατέρωθεν τῆς

γωνίας πύργων τείχους ἢ οἰκοδομήματος, ἡ ὁποία τονίζει τὴν κατακόρυφον γραμμὴν τῆς ἀκμῆς, ἐμφανίζεται εἰς μὲν τὴν ἰωνικὴν Ἑλλάδα ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰ., ὡς εἰς τὸ Λητῶν Δήλου (M. WEGNER, *Meisterwerke der Griechen*, 1955, σ. 136, εἰκ. 115), εἰς δὲ τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰ. (Α. ΟΡΑΝΔΟΣ, ἔ.ἀ. σ. 259) ἀποβαίνει δὲ συνήθης κυρίως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ., W. WREDE, *Attische Mauern*, εἰκ. 83, 85-86. E. BENSON, *JHS 15*, 1895, σ. 314, πίν. 9-10. R. SCRANTON, *Greek Walls*, σ. 81, ὁμοίως οἱ πύργοι τοῦ Ἀκροκορίνθου, SCRANTON, ἔ.ἀ. σ. 85 κ.ἐξ. (Corinth III, II, σ. 12 εἰκ. 7-8), τὸ κατώγιον Κασσώπης-Πρεβέζης, Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 326 κ.ἐξ. Εἰς τὰς ἀκροπόλεις Καλεντζίου, Λυμοκάστρου, Καστρίσης, Βέλλιανης, Καστρίου (Φανάρι), Κασσώπης, Θεσπρωτικοῦ, Ἀμμοτόπου κ.ἄ. ἀπαντᾷ ἐπίσης ἡ κάθετος ταινιωτὴ λάξευσις εἰς τὰς γωνίας.

4 Ἡ κλίσις 1:4 εἶναι ἡ συνήθης εἰς τὰ ἀετώματα, NEUGEBAUER, *Studien über Skopas*, σ. 31.

δεδομένα δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ ἀσφαλῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος καὶ πάντως οὐχὶ βραδύτερον τοῦ α' τετάρτου τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ., τὸν δὲ περίβολον μεταγενεστέρως, ἀλλ' οὐχὶ βραδύτερον πιθανάτατα τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. Τῶν ἀνωτέρω ἐπιβεβαίωσις θὰ προκύψῃ ἐκ τῆς γραπτῆς παραδόσεως καὶ ἐκ τῶν ιστορικῶν μεταβολῶν τοῦ Ἱεροῦ, περὶ οὗ λόγος εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον. Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον θὰ ἐστεγάζετο τὸ ἱερὸν ἔδος τῆς Διώνης, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλοῦν οἱ ἀττικοὶ ρήτορες¹, καὶ ἐνδεχομένως τὸ ἄγαλμα τοῦ Διός.

Τοιαύτη λοιπὸν ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ Ἱεροῦ, ὅτε ὁ Μ. Ἀλέξανδρος συνέλαβε τὸ σχέδιον τῆς ἀνοικοδομήσεως ἐξ Ἱερῶν, ἐν οἷς καὶ τὸ τῆς Δωδώνης, ἀντὶ 1.500 ταλάντων ἕκαστον². Ἀλλὰ τὸ σχέδιον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου παρέμεινεν ἀνεκτέλεστον καὶ τὸ Ἱερὸν διετήρησε τὴν ταπεινὴν μορφήν του, ἕως ὅτου μετὰ πάροδον ὀλίγων δεκαετηρίδων ὁ Πύρρος, ὁ βασιλεὺς τῶν Μολοσσῶν καὶ ἡγεμὼν τῆς Ἡπείρου, μιμητῆς καὶ συνεχιστῆς τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐφιλοδόξησε νὰ ἀναδείξῃ τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο κέντρον τῶν Ἡπειρωτῶν, τὴν μορφήν δὲ ταύτην ἀποδίδει εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς τὸ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἀποκαλυφθὲν ἑλληνιστικὸν οἰκοδόμημα, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν ἐξέτασιν προβαίνομεν εὐθὺς κατωτέρω.

Β. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΝ ΙΕΡΟΝ

(ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 297-274 π.Χ.)

Πίν. 2, 3, 8

Κατὰ τὴν νέαν οἰκοδομικὴν περίοδον (εἰκ. 17) ὁ ἰσοδομικὸς περίβολος Α1-Α5-Α7 κατηργήθη, τῆς νοτίας πλευρᾶς του ἐνσωματωθείσης εἰς τὰ θεμέλια τοῦ ἀντιστοιχοῦ ἑλληνιστικοῦ στυλοβάτου (πίν. 2 β1-β2). Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦτου ἐξηφανίσθη τελείως κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου (B2-B3), τῶν λοιπῶν πλευρῶν — τῆς δυτικῆς καὶ βορείου — ἡ ἀνωδομία ἀφηρέθη, τὸ δὲ κατώτερον τμήμα τοῦ τοίχου ἐκαλύφθη ὑπὸ τοῦ νέου δαπέδου τῶν στοῶν τοῦ Ἱεροῦ. Ὁ ναῖσκος παρέμεινεν ἀνέπαφος, συμπεριληφθεὶς ἐντὸς τοῦ εὐρυχώρου περιβόλου (20.78×19.20 μ.), ἀλλ' οὕτως, ὥστε ἡ βόρειος πλευρὰ τοῦ ναοῦ νὰ συμπύπτῃ μὲ τὴν ἀντίστοιχον τοῦ περιβόλου³. Διὰ τῆς

W. DÖRPFELD, AM 6, 1881, σ. 398. EICHLER, ÖJh 1919, σ. 19. Ἡ κλίσις ἀετωμάτων ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἥμισυ τῆς βάσεως ἔχει ὡς ἑξῆς εἰς τὰ κατωτέρω παραδείγματα:

- Ναὸς Ἀφαιῆς Αἰγίνης 1 : 3.755 (14.5-15°)
- Διὸς Ὀλυμπίας 1 : 4.033
 - Ἡφαίστου Ἀγορᾶς 1 : 4.080
 - Ποσειδῶνος Σουνίου 1 : 4.21
 - Παρθενῶνος 1 : 4.115
 - Θησειοῦ 1 : 4.08
 - Καλυδῶνος (380/70) 13.5°
 - Μητροῶν Ὀλυμπίας 1 : 4 (α' ἥμισυ 4^{ου} π.Χ. αἰ.)
 - Ἀλέας Ἀθηνᾶς (360/50) 12.5°
 - Διὸς Στράτου (330 π.Χ.) 1 : 4.89 (12°)
 - Στοᾶ Φίλωνος 1 : 5.09
 - Δήμητρος Λυκοσοῦρας 1 : 5.15

Πίνακας κλίσεως ἀετωμάτων ἰδὲ παρὰ Α. ΟΡΛΑΝΔΙ, ΑΔ 1915, σ. 3. 1923, σ. 49. Κλίσις 14° ὑπολογίζεται εἰς τὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῆς Ἐπιδαύρου, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπίπτου Ἀμαζόνος, J. CROME, Die Skulpturen des Asklepiostempels von Epidaurus, 1951, σ. 31.

1 Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 17, ὑποσ. 1.

2 ΔΙΟΑ. ΣΙΚΕΛ. XVIII 4. 5 : ναοὺς τε κατασκευάσαι πολυτελεῖς ἔξ, ἀπὸ ταλάντων χιλίων καὶ πεντακοσίων ἕκαστον... τοὺς δὲ προειρημένους ναοὺς ἔδει κατασκευασθῆναι ἐν Ἀθήνῃ καὶ Δελφοῖς καὶ Δωδώνῃ...

3 Αἱ μετρήσεις ἐλήφθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὀρθοστατῶν καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῆς περιπτου βαθμιδωτῆς κρηπίδος. Ἡ διαφορὰ μήκους πρὸς πλάτος ἰσοῦται πρὸς 1.69-1.70, ὅσον ἐν μεταξόνιον τῆς στοᾶς. Τὴν σχέσιν τῶν πλευρῶν 100 : 92.40 ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὸ Λεωνί-